

Koning, Martijn de, *Zoeken naar een 'zuivere' islam. Geloofsbeleving en identiteitsvorming van jonge Marokkaans-Nederlandse moslims*. Amsterdam: Bert Bakker, 2008, pp. 397, ISBN 978 90 351 2902 3, € 49,90.

Zelden is er een meer onware beginzin neergepend als waarmee Jean-Jacques Rousseau het eerste hoofdstuk van zijn beroemde traktaat *Du contract social* begon: “De mens wordt vrij geboren, maar overal ligt hij in ketenen.” De werkelijkheid is uiteraard precies omgekeerd: de mens wordt hulpeloos en onvrij geboren en langzaam in zijn leven kan hij een zekere vrijheid ontwikkelen. Niemand heeft zeggenschap over zijn of haar eigen geboorte en niemand kan de omstandigheden waarin hij geboren wordt, bepalen.

Hier is een boek over tieners in Gouda. De 93 jongens en 120 meisjes – samen dus 223 jongeren – over wie het gaat, zijn allemaal geboren in Nederland, maar hun ouders komen uit Marokko, vrijwel allemaal uit het Rifgebied. Voordat ze zelf ook maar iets in hebben kunnen brengen, zijn ze dus Nederlander, Marokkaan en ook moslim, drie termen die in de ondertitel in één begrip worden ondergebracht. Daarmee zijn ze dus ongevraagd anders, anders dan de meeste leeftijdsgenoten in de Zuid-Hollandse provinciestad. Maar bij het opgroeien kan iedereen wel een eigen houding ontwikkelen ten opzichte van wat geboorte en opvoeding meegaven.

Identiteit, of misschien ook identiteiten, daar draait alles om in de dissertatie van Martijn de Koning, waarin hij ruim zes jaar veldwerk rond de moskee An-Nour in Gouda verwerkt. Hoe zien de jongens en meisjes die in die moskee komen voor huiswerkbegeleiding zichzelf en hun rol in de maatschappij? Uiteraard geeft De Koning uitgebreide beschouwingen over zijn centrale begrippen, maar het helderst is hij misschien wel als hij het begrip identiteit bijna terloops benoemt als “het afbakenen en behouden van grenzen tussen groepen”. De Koning onderzoekt systematisch de onderscheiden relaties waarin de jongeren leven. Hij begint trouwens, heel terecht, bij een relatie die voor hen niet bij voorbaat gegeven is: die met de onderzoeker, die zich als huiswerkbegeleider aandient en er steeds bij vertelt dat hij een boek over hen gaat schrijven en 33 van hen – 15 jongens, 18 meisjes – daarvoor ook expliciet interviewt. In de volgende hoofdstukken gaat het over de verhouding tot niet-moslims en de relatie tot ouderen en leeftijdsgenoten in eigen kring. Daarna komt de verhouding tussen jongens en meisjes aan de orde en de wijze waarop leden van beide geslachten – tegenwoordig heet dat modieus *gender* – zichzelf zien. De studie eindigt dan met twee hoofdstukken over het geloof. Het eerste daarvan gaat over religieuze praktijken, voorstellingen en ervaringen; het tweede beschrijft hoe islamitische jongeren op internet naar informatie zoeken en met elkaar over het geloof in gesprek gaan.

De opbouw van het boek geeft in feite de conclusie al aan: van de drie identiteiten die de kinderen ongevraagd meekrijgen, prevaleert de islamitische. Tussen de Marokkaanse en Nederlandse identiteit zit een zekere spanning, die ook leidt tot ambivalentie. Door zich nadrukkelijk als moslim te afficheren proberen de jongeren die tegenstelling

te overbruggen. De moslimidentiteit heeft ook de functie om van de slechte naam van Marokkaanse Nederlanders en de associatie met criminaliteit, die maatschappelijk nu eenmaal leeft, af te komen. De keuze van de jongeren voor de islam, betoogt Martijn de Koning, is een manier om creatief en kritisch om te gaan met de moderniteit en een eigen positie daartegenover te bepalen. Tegelijk schuilt er in die keuze voor de islam ook een zekere tragedie. De buitenwereld heeft de laatste jaren immers vaak niet zoveel op met de islam. Je had je misschien een scenario voor kunnen stellen waarin de combinatie ideaal was: zoals je katholieke of joodse Nederlanders hebt, heb je ook islamitische Nederlanders – niets aan de hand. Maar de tijdgeest van de beginnende eenentwintigste eeuw, waarin de omgeving kritisch op de islam reageert, dringt die moslimidentiteit ook op: als je steeds aangesproken wordt op je islamitische zijnswijze en je je verdedigen moet, word je vanzelf ook meer moslim, zelfs als je dat zelf niet of nauwelijks religieus invult. Er is geen ontkomen aan.

Maar dat is niet het enige. De jongeren in het onderzoek omarmen de islam juist als een middel om hun eigen plaats ten opzichte van de oudere generatie veilig te stellen. Zij maken een duidelijk onderscheid tussen cultuur en religie. Wat ze niet willen en waar ze afstand van nemen, dat scharen ze onder de Marokkaanse cultuur. Wat ze wel omarmen en nastreven, dat rekenen ze tot de islam. Van de godsdienst die de jonge Marokkaanse Nederlanders van huis mee hebben gekregen, maken ze tegelijk een machtsmiddel dat ze kunnen inzetten tegen de oudere generatie. Daarbij leggen ze de nadruk op het streven naar zuiverheid. Zij zoeken naar een vorm van islam die ontdaan is van culturele vervuiling, van Marokkaanse insluipsels. De islam moet een eeuwige en universele waarheid bieden die geschikt is voor alle tijden en plaatsen. Ze zoeken dus naar de oorspronkelijke islam en een klein groepje – in Gouda niet meer dan tien of twintig – voelt zich aangetrokken tot het salafisme, een strenge stroming die zich richt op de opvolgers van de profeet, de eerste generaties uit de islam dus. Maar tegelijk laat De Koning zien hoe die jongeren in het algemeen zelf wel degelijk een eigen inbreng hebben bij wat ze als de pure of authentieke islam zien.

Voor een gedeelte van de jongeren is persoonlijke vroomheid van groot belang. Het gaat om de “islam in je hart”. Men spreekt elkaar op internet ook aan als “broeder” en “zuster”, en wie zulke teksten leest, moet soms onwillekeurig denken aan de vroegere gereformeerden die dat ook deden en of, vanwege de persoonlijke toon, aan hedendaagse evangelische jongeren. (“Zuster, hou is het met jouw imaan?” Imaan is geloof(sbeleving).) Tegelijk constateert Martijn de Koning ook dat veel jongeren die voor het maken van huiswerk in de moskee komen, niet aan de gebeden deelnemen. De ramadan is daarentegen voor iedereen van groot belang.

Aan de ene kant is er weliswaar sprake van wat De Koning een religionisering van de islam noemt, het zich afzetten tegen de veronderstelde verkeerde culturele insluipsels. Maar tegelijk kun je ook zien dat de religie vooral ook als (nieuwe) culturele traditie wordt opgevat. “Jongeren claimen weliswaar een islam te construeren buiten het concept van

cultuur om, maar in de praktijk lopen religie en cultuur wel door elkaar heen.” In zekere zin is moslim alleen maar een ander woord voor Marokkaan geworden, maar dan als aanduiding voor een jonge Marokkaan die wel in de voetsporen van de ouders gaat, maar dan toch met eigen accenten.

De studie van De Koning is buitengewoon degelijk en hij geeft een diepe inblik in de leefwereld van de Gouds groep jongeren die hij onderzocht. Ik kan dat hier allemaal niet samenvatten. Zijn bevindingen geven wel aanleiding tot verdere vragen. Alle jongeren in zijn onderzoek zetten hun moslimidentiteit op de eerste plaats, onafhankelijk van wat ze van de islam afweten of ze er iets aan doen. Dat is in sociaalwetenschappelijk onderzoek toch een verbluffende uitkomst. Hoe vaak treft men honderd procent unanimiteit aan onder de respondenten? Ongetwijfeld hangt het samen met de onderzoeksgroep: ook al doen de jongeren lang niet altijd mee aan de gebeden en activiteiten in de moskee, ze komen toch maar naar de moskee voor huiswerkbegeleiding en hebben zich kennelijk al als moslim uitgeselecteerd. Op zich is er niets tegen zo'n onderzoek onder jongeren die zich kennelijk al bij voorbaat als moslim zien, maar je wordt toch nieuwsgierig hoe representatief ze zijn voor alle Marokkaans-Nederlandse tieners in Gouda. In 2002 omvatte de van oorsprong Marokkaanse bevolkingsgroep in Gouda ongeveer 5600 mensen. Ruim een kwart daarvan was tussen de 12 en 24 jaar: iets meer dan 1400 jongeren dus. Als we de tijdsfactor gemakshalve even buiten beschouwing laten, kwam De Koning dus tussen een zesde en een zevende deel van hen tegen. Wat voor een houdingen kunnen we onder die meer dan 80% anderen verwachten? Die vraag wordt des te klemmender, daar De Koning meent dat de zoektocht naar de zuivere islam voor de meeste jongeren helemaal niet problematisch is. De islam is het vanzelfsprekende zingevingskader. Dat ze moslim zijn, ervaren ze als de meest natuurlijke zaak van de wereld. Hoe is dat mogelijk? Ik kan me niet voorstellen dat als je vergelijkbare groepen katholieke of zelfs reformatorische jongeren (die overigens in Gouda in behoorlijk groten getale rondlopen) – om maar eens twee geheel verschillende voorbeelden te noemen – zou ondervragen, dat je dan dezelfde resultaten zou krijgen. Bij pubers zou je zou toch veel meer afstand, twijfel en verzet verwachten. Hoe is het mogelijk dat die islamitische jongeren het onderscheid tussen *halal* en *haram* – wat wel en niet is toegestaan – zo gemakkelijk aanvaarden, ook al onderhandelen ze over de invulling? Hoe komt het dat velen zo gemakkelijk de angst voor het vuur, de hel, overnemen? Waarom uit alle twijfel en weerstand zich binnen het gegeven kader en stelt niemand een vraag bij dat theologische kader zelf? Hoe is het mogelijk dat nogal scholastiek aandoende vormen van religieuze kennis zo'n gezag onder tieners genieten? Hoe beklemmend is de sfeer in de gezinnen eigenlijk? Die vragen zijn des te klemmender daar die jongeren naar een universele islam zoeken die altijd waar is. Maar het zal hun toch ook opvallen dat in de westerse maatschappij verder vrijwel niemand intellectueel onder de indruk is van de geldigheid van de islam? Dat je particuliere religieuze tradities binnen groepsverband voort wilt zetten (en bijvoorbeeld ramadan samen viert), dat valt te begrijpen, maar hoe kun je geloven in een verder zo omstreden waarheid? Heeft dit

mogelijk te maken met het gegeven dat het overgrote deel van de jongeren onderwijs op mavo- of vmbo-niveau volgt en nauwelijks tot theoretisch reflectie op filosofisch niveau in staat is? Maar dat wordt in feite weersproken door veel gespeksweergaven in het boek die wel degelijk van het vermogen tot bezinning blijken te geven.

Men kan zich verder afvragen of het vooropzetten van de islamitische identiteit wel een werkelijke overbrugging is van de tegenstelling tussen de Nederlandse en de Marokkaanse identiteit. Aan de ene kant komt zo eerder de verwantschap met alle moslims in de wereld tot stand, de *oemma*, maar in de Goudse context blijkt moslim in feite een ander woord voor Marokkaan te zijn. Grenzen met moslims van Turkse huize of andere afkomst worden immers niet overbrugd. De tegenstelling tussen twee culturen wordt vervangen door die tussen de eigen religie en de Nederlandse cultuur. In die zin verandert er in feite weinig. Ietwat onhelder blijft hoe de jongeren zich nu Nederlander voelen. Enerzijds krijgen we te horen dat ze inhoudelijk afstand nemen van de Nederlandse samenleving, anderzijds dat ze toch een volwaardig burgerschap opeisen. Hoe zit dat?

Tegen het einde merkt De Koning op dat de islam “een van de repertoires” is, die de jongeren bij hun proces ter beschikking staat. Maar je zou graag willen weten wat die andere repertoires dan zijn en hoe ze daarmee omgaan. De nadruk ligt nu ook wel erg op de reflectie van de tieners op hun positie en minder op waar ze zich in het alledaagse leven echt intentioneel – niet-reflexief naar buiten toe dus – mee bezighouden als ze zich op school in allerlei onderwerpen verdiepen of bijvoorbeeld tv kijken of sporten. Misschien had een nadruk op het actieve, geleefde leven van de tieners en hun belangstellingen hun wereld beter weergegeven dan de voortdurende nadruk op het verschil met anderen.

In zekere zin is het jammer dat dit een dissertatie is. De ordening is sterk, maar je vraagt je af of hetzelfde materiaal in een meer journalistiek-literaire verpakking niet effectiever gepresenteerd had kunnen worden. In de geschiedwetenschap is literaire inkleiding tegenwoordig weer gebruikelijk en eigenlijk een *must*, maar de sociale wetenschappen blijven vaak krampachtig in gekunstelde vormen steken. Op zich schrijft De Koning helder, maar de theoretische omhaal van woorden is soms wel erg groot. Ergerlijk is het bijvoorbeeld dat hij het consequent heeft over “identiteitsconstructie” en over hoe jongeren identiteit “construeren”. Dat is niet alleen lelijk, maar ook slordig. Identiteit ontwikkel je. Die construeer je niet, alsof je met een lego- of meccanodoos in de weer bent. Het gewone taalgebruik beseft beter hoe het proces verloopt: op de rand van bewust en onbewust. Neem een zin als: “Hiermee proberen zij hun constructie van moslimidentiteit als ‘geloofwaardig’ en ‘echt’ te laten overkomen.” Dat is onzin. Die jongeren proberen geen constructie, geen knutselwerkje, als echt te laten overkomen, maar ze proberen zelf geloofwaardig te zijn. Dat is iets heel anders. Hetzelfde probleem doet zich voor met het doorlopend gebruikte begrip: “identity politics”, omschreven als “de onderhandelingen van mensen over definities en interpretaties van voorstellingen, praktijken en ervaringen die een specifieke identiteit vormen”. Kennelijk wist de auteur niet eens een effectieve Nederlandse vertaling te vinden en dat is al een veeg teken. Maar bijna overal waar het begrip

gebruikt wordt, is het volstrekt overbodig. In het algemeen zijn mensen niet zo bezig met hun identiteit, maar met datgene wat die identiteit bij nadere reflectie blijkt uit te maken, en ze onderhandelen dus niet over die identiteit, maar over concrete problemen. Maar op zich valt het met barbaars taalgebruik wel mee, al kan het beruchte “reproduceren” van cultuur, die gewone mensen toch eenvoudigweg voorzetten, niet ontbreken.

Voor al in het hoofdstuk over de omgang met internet maakt De Koning zeer nuttige en nuchtere observaties. Terecht bekritiseert hij de zogenaamde internetsocioloog Albert Benschop die de radicalisering op internet en de gevaren daarvan schromelijk overdrijft. Al te vaak wordt er gedaan alsof internet een soort platoons duplicaat van de echte wereld zou vormen: alsof je dus een echte wereld hebt en daarnaast een virtuele wereld (waarbij dan niet de concrete wereld een afschijnsel is van de ideeënwereld van Plato, maar de virtuele wereld een afzonderlijke wereld boven of buiten de concrete wereld). Terecht wijst De Koning, onder meer tegenover Oliver Roy, erop dat de virtuele wereld altijd beleefd wordt binnen een concrete sociale wereld. Internet fungeert als vraagbaak en uitwisselingsmedium voor jongeren die in concrete groepen leven en daar in de eerste plaats iets met de verkregen informatie doen. Internet is geen afzonderlijke wereld, maar een onderdeel van de alledaagse leefwereld. Die is primair.

Zeer ter zake ook is wat Martijn de Koning opmerkt over radicalisering. Maar al te vaak wordt daarin door beleidsmakers vandaag de dag alleen maar een bedreiging gezien die bestreden moet worden. Men denke aan het volstrekt onzinnige en geldvretende Actieplan Polarisatie en Radicalisering dat minister Guusje ter Horst in augustus 2007 lanceerde. De Koning benadrukt dat jongeren zo ook een eigen wijze zoeken om te reageren op de moderniteit. Het gaat om een kritisch perspectief op de samenleving. “Dat jongeren zich aangetrokken voelen tot de salafibewegingen betekent daarmee nog niet dat zij geneigd zijn tot geweld en antidemocratisch zijn.” In aansluiting daarbij zou men in radicalisering ook een relatief nut kunnen zien: jongeren vinden zo hun eigen stek, misschien niet op een manier waar men altijd even blij mee moet zijn, maar tevens is zo elke werkelijke dreiging van geweldsgebruik afgesneden. Het zou mij niet verbazen als pogingen om radicalisering tegen te gaan, juist averechts werken, omdat jongeren dan hun vrijheid om zelf hun stek te vinden, ontnomen wordt. Dat moet wel verdere weerstand oproepen.

Blijft ten slotte de vraag hoe het verder zal gaan met deze tieners. Zullen ze over tien of vijftien jaar, als ze vijftientig of dertig zijn, zich nog allemaal als moslim beschouwen? En wat stellen we ons voor als ze vijftig zijn? Zijn ze dan nog steeds primair moslims of misschien toch eerder Nederlandse burgers, waarvan sommigen ook nog een ver islamitisch verleden hebben? Hoe zullen zij hun kinderen opvoeden en hoe reageren die op hun ouders? Is het voorstelbaar dat die zich juist meer aangetrokken voelen tot de Marokkaanse identiteit van hun grootouders in plaats van tot de islamitische van hun ouders?

Anders dan Rousseau dacht komt de menselijke vrijheid pas geleidelijk tijdens het leven en die kan zich op verschillende wijzen uiten. Het kan betekenen dat men vrijwillig

op zich neemt wat eerst gegeven was. Deze jongeren zijn allen Nederlander, Marokkaan en moslim gebleven, maar ze geven de prioriteit aan dat wat hun opvoeding bracht, zij het met een eigen, kritische invulling. Vrijheid kan ook betekenen dat je een geheel andere dan de gegeven weg verkiest en zelf een pad zoekt. Dat die optie bij de 223 Marokkaans-Nederlandse jongeren in Gouda geheel ontbreekt, geeft te denken. Hoe vrij zijn ze eigenlijk?

Jan Dirk Snel

Amsterdam